

Orjinal Makale

Serebral palsili çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterlik düzeylerinin belirlenmesi ve anne-baba ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması

✉ Merve Aşkın Ceran,¹ ✉ Burcu Ceylan²

¹KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Diyaliz Programı, Konya

²Necmettin Erbakan Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Psikiyatri Hemşireliği, Konya

Özet

Amaç: Bu araştırma, Serebral palsili (SP) çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterlik düzeylerinin belirlenmesi ve anne-baba ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla yapılmıştır.

Gereç ve Yöntem: Tanımlayıcı türdeki bu araştırmanın örneklem grubunu Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı 4 özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam etmekte olan SP tanılı çocukların 153 ebeveyni oluşturdu (106 anne ve 47 baba). Bu ebeveynlerin 47'si evli çiftti. Araştırma verileri Şubat-Mart 2019 tarihleri arasında bilgi formu ve Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği (EÖYÖ) kullanılarak toplandı.

Bulgular: SP'li çocuğun yaş ortalaması 8.83 ± 4.58 olup %54.2'sinin erkek, %72.5'inin okula gitmediği, %43.8'inin doğuştan engelli olduğu ve %46.4'ünün ikiden fazla ekstremitte etkilenimi olduğu bulundu. Ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalaması 5.91 ± 1.03 olarak bulundu. Aile tipi çekirdek aile olan ve çocuklarının cinsiyeti kız olan ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlendi. Etkilenen uzva göre ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamalarının anlamlı olduğu bulundu. İki'den fazla uzvu etkilenmiş çocuğu olan anne babalarda ebeveyn öz yeterlik puanı tek ve iki uzvu etkilenmiş anne babalardan daha düşük bulundu. Bireylerin yaşamlarının etkilenme durumları için yapılan analizler sonucunda ev dışı sorumluluk ve diğerlerine ayrılan zaman ile ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamaları arasında farklılık saptandı. Bireylerin yaşadıkları öfke ve üzüntü duyguları ile ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamaları arasında farklılık olduğu saptandı. Erkek ebeveynlerin şefkat duygusu ile ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık saptandı. Şefkat duygusunun daha yüksek olduğu belirlendi.

Sonuç: SP'li çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamasının yüksek olduğu ve ebeveynlerin bazı özelliklerinden etkilendiği bulundu. Anne-babaların ebeveyn öz yeterlik puan ortalamaları benzerdi.

Anahtar Sözcükler: Ebeveyn; öz yeterlik; serebral palsi.

Çocukluk çağında en sık görülen engellilik nedenlerinden biri merkezi sinir sistemindeki (MSS) hasara bağlı olarak gelişen Serebral palsy (SP) hastalığıdır.^[1,2] Günümüzde teknolojinin ilerlemesi, erken dönemde tanınan konması ve ailelerin yönlendirilmesine rağmen SP insidansında belirgin bir azalma görülmediği, hatta prematüre yaşam süresinin artmasına bağlı insidansın arttığı görülmektedir.^[2,3] Tüm dünyada SP prevalansının her 1000 canlı doğumda 2–3,^[4] gelişmekte olan ülkeler-

de 1.7–2.0 arasında^[5] olduğu belirtilmektedir. Türkiye'de ise bu oran binde 1.1–4.4 arasındadır.^[3,6] SP'li çocukların, bazı gelişim alanları açısından yetersizlikleri, vücutlarında iyi çalışan diğer önemli sistemlerin göz ardı edilmesi, öz bakımlarını kendi başlarına yerine getiremeyecekleri konusundaki toplumsal ön yargı nedeni ile ailelerine bağımlılık düzeylerinde artış olduğu ve bu durumda ebeveynlerin fiziksel, psikolojik, duygusal, sosyal ve ekonomik sorunlar yaşayabildikleri ifade edilmektedir.^[2,7–9]

İletişim: Merve Aşkın Ceran, KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Konya, Turkey

Tel: 444 12 51 / 7548 **E-posta:** ms.cerancer3642@gmail.com **ORCID:** 0000-0002-2296-2572

Geliş Tarihi: 25.03.2020 **Kabul Tarihi:** 15.02.2021 **Online Yayınlanma Tarihi:** 26.04.2021

©Copyright 2021 Psikiyatri Hemşireliği Dergisi - Çevrimiçi: www.phdergi.org

Konu hakkında bilinenler nedir?

• SP'li çocuğa sahip olmak, ona bakım vermek ve onunla yaşamı devam ettirmek ebeveynlerin yaşantısında fiziksel, sosyal ve psikolojik yükler oluşturabilmekte ve öz yeterlik düzeyini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle primer bakım veren annelerde öz yeterlik düzeyinin düşük olması hem anneyi hem de çocuğu olumsuz etkilemekte çeşitli psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Bu durumdan neredeyse anne kadar etkilenen babalar ise literatürde kısıtlı ele alınmıştır.

Bu yazının bilinenlere katkısı nedir?

• Araştırmamızda SP'li çocuğa sahip olmanın anne ve babanın öz yeterlik düzeyini eşit oranda etkilediği vurgulanmıştır. Araştırmacıların ebeveynleri birlikte değerlendiren araştırmalar yapması önerilmektedir.

Uygulamaya katkısı nedir?

• Bu araştırmanın sonuçları SP'li çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterliğini değerlendirmenin önemi ve destekleyici girişimsel uygulamaların yapılması konusunda fikir vermektedir.

Aileye yetersizliği olan bir bireyin katılması, aile üyelerinin, aile rollerinin yanında birçok farklı rolü üstlenmelerine sebep olabilmektedir.^[10] SP'li çocuğa sahip olmak, ona bakım vermek ve onunla yaşamı devam ettirmek ebeveynlerin yaşantısında olumsuz birçok etki yaratabilmekte ve ebeveynlerde ek yük oluşturabilmektedir.^[11] Ebeveynler kendi ihtiyaçları, ailenin diğer üyelerinin ihtiyaçları ve SP'li çocuğun ihtiyaçları arasında seçim yapmak zorunda kalabilmekte, vakitlerinin büyük bir kısmını engelli çocuklarına harcayabilmektedirler.^[12]

Bazı ebeveynler bu olumsuzluklar ve ek yüklerle kolayca baş edebilirken bazıları çocuklarının bu durumu karşısında uyum sağlamakta zorlanabilmektedir.^[13] Bu durum bakım verenin bakım yükünü, stres düzeyini fiziksel aktivite düzeyini, yaşam kalitesini, psikolojik durumunu ve öz yeterlik algısını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.^[14-16] Öz yeterlik, kişilerin hayatlarında gelişen olayları kontrol etme yeteneklerine olan inançlarını ifade eder ve insan davranışını doğrudan etkileyen bir durumdur.^[17,18] Bireylerin olaylar karşısında olumlu duygular beslemesi ve güçlü olması, başarısını ve kişisel tatminini artırarak, öz yeterlik düzeyini güçlendirmektedir.^[17,19] Literatürde ebeveyn öz yeterlik ayrıca tanımlanmış ve gelişimsel yetersizliği olan çocuklara sahip ebeveynlerin yaşamlarındaki güçlüklerle başa çıkabilmeleri ve gelecekle ilgili planladıkları amaçlara ulaşabilmeleri olarak tarif edilmiştir.^[20] Öz yeterlik düzeyi yüksek olan ebeveynlerin, sıkıntılı durumlarla kolaylıkla baş edebilen, olumlu bakış açısına sahip, psikolojik açıdan sağlıklı kişiler olduğu ifade edilmektedir.^[21] Ayrıca engelli çocuğun durumunun düzeltilmesi, bağımlılık düzeyinin azaltılması, bakım veren ebeveyn destek olunması gibi durumlarda da öz yeterlik inançları güçlü olan ebeveynlerin, olumlu ebeveyn davranışları gösterdikleri yapılan birçok çalışmada belirlenmiştir.^[22-24] Ebeveyn öz yeterlik düzeyinin yüksek olmasının SP gibi engelli çocuğu olan ailelerde stres, anksiyete, depresyon, çaresizlik, kötümserlik, umutsuzluk ve olumsuz düşüncelere yol açan etkenleri kontrol altına alması ve bu etkenlerle baş edebilmede önemli rol oynadığını gösteren araştırmalar bulunmaktadır.^[18,23,25] Günlük bakıma ihtiyacı olan bu çocuklar ve aileler için bakımın önemli bir

parçasını sürekli eğitim sağlamak oluşturmaktadır.^[26,27] Hemşirelerin ebeveynlerin öz yeterliklerini geliştirmeye yönelik girişimler planlaması, farkındalık geliştirilmesi ve destek sağlanması için ebeveynlerin öz yeterlik düzeyinin ne olduğunun belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu araştırmada, SP'li çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterlik düzeylerinin belirlenmesi ve anne-baba ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Araştırma Soruları

- SP'li çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterlik düzeyleri nasıldır?
- Ebeveynlerin özelliklerine göre ebeveyn öz yeterlik puan ortalamaları arasında fark var mıdır?
- Çocuğun özelliklerine göre ebeveyn öz yeterlik puan ortalamaları arasında fark var mıdır?
- Ebeveynlerin yaşamlarının etkilenme durumuna göre ebeveyn öz yeterlik puan ortalamaları arasında fark var mıdır?
- Anne-babaların ebeveyn öz yeterlik düzeyleri arasında fark var mıdır?

Gereç ve Yöntem**Araştırmanın Tipi ve Yeri**

Tanımlayıcı tipteki bu araştırma Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı dört özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde Şubat-Mart 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini kurum izni alınan dört merkezdeki SP'li çocuğun ebeveynleri oluşturmuştur (n=570). Kurumların önerisiyle tek ebeveynler ve parçalanmış aile ebeveynleri araştırma kapsamına alınmamıştır. Çalışma grubunun belirlenmesinde Cavkaytar ve ark.^[28] (2014) tarafından yapılan çalışmanın bulgularından yararlanılmış, "Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği (EÖYÖ)" standart sapma puanı (Ss=6.5) dikkate alınmıştır. Hesaplanmada evrenin bilindiği durumlarda kullanılan $n=N \times \sigma^2 \times Z^2 / (N-1) \times d^2$ formülünden yararlanılmıştır. Formülde güven düzeyi %95 ve sapma d=1 kabul edilmiştir.^[29] Araştırmanın çalışma grubu 153 ebeveyn olarak belirlenmiştir. Bu 153 ebeveynin için de 47 evli çift (n=94) bulunmaktadır.

Bağımlı Değişkenler

Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçek Puanı.

Bağımsız Değişkenler

- Ebeveynlerin özellikleri
- Çocuğun özellikleri
- Ebeveynlerin yaşam etkilenimleri
- Ebeveynlerin SP'li çocuğun olmasına yönelik duyguları

Verilerin Toplanması ve Veri Toplama Araçları

Araştırmacılar kurum izni alınan dört rehabilitasyon merkezine giderek ebeveynlere araştırma hakkında bilgi vermiş, araştırmaya katılmayı kabul eden ebeveynlerden onam almıştır. Araştırmada babalara ulaşmakta zorlanıldığı için annelere anket formu verilerek evde babaların doldurması istenmiş ve anket formu bir sonraki gün annelerden geri alınarak veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Ön uygulaması araştırma öncesinde yapılan veri toplama araçlarının doldurulma sürecinde araştırmacı tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Bilgi Formu; ebeveyn özellikleri (yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, çalışma durumu, ekonomik durum algısı, düzenli ilaç kullanmanızı gerektiren fiziksel ya da ruhsal bir sağlık sorunu varlığı), çocuğun özellikleri (çocuğun yaşı, cinsiyeti, engelli durumuna geldiği yaş, okul durumu ve etkilenen ekstremite sayısı) ile SP'den yaşam etkilenimlerini ve SP'li çocuğun olmasına yönelik duygularının değerlendirildiği 15 sorudan oluşmaktadır. Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği (EÖYÖ); Guimond, Moore, Aier, Maxon ve Diken (2005) tarafından geliştirilen ve Diken'in^[30] (2007) Türkçe'ye uyarladığı, Cavkaytar ve ark.^[28] (2014) güncellediği, yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin ebeveynlik becerileriyle ilgili öz yeterlik algılarını ölçmek için kullanılan bir ölçektir.^[29] Ölçek 7'li Likert tipi bir derecelendirme ölçeği olup, toplam 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten en düşük 17 puan en yüksek 119 puan alınabilmektedir. Ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısı 0.95 olarak bulunmuştur. Bu araştırma için Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.96 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 23.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Anne ve babaların sosyo-demografik özellikleri; sayı, yüzde, yaş değişkeni için aritmetik ortalama alınarak incelenmiştir. Ebeveynlerin, araştırmada kullanılan ölçeklerden aldıkları puanlara göre tanımlayıcı istatistikleri (minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma) hesaplanmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Shapiro-Wilk testi kullanılarak incelenmiştir. Ebeveynlerin Öz Yeterlilik Puan Ortalamaları ile sosyo-demografik özelliklerinin karşılaştırılması için normal dağılıma sahip ölçümlerde bağımsız örneklem t testi, normal dağılıma sahip olmayan ölçümlerde Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. İki'den fazla grup içeren kategorik değişkeni olan sosyodemografik özellikler ile Ebeveynlerin Öz Yeterlilik Puan Ortalamalarının karşılaştırılmasında ise normal dağılıma uygun olmadığı için Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Fark çıkması durumunda, farkın kaynaklandığı grubu belirlemek için post hoc analiz olarak Bonferroni analizi yapılmıştır. Ebeveynlerin SP'li çocuğu olmasına yönelik duyguları ile ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamalarının karşılaştırılmasında veriler normal dağılıma uymadığı için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

Araştırmanın Etiği

Araştırma için KTO Karatay Üniversitesi Tıp Fakültesi İlaç ve

Tıbbi Cihaz Dışı Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (28.02.2019, Karar No:1087), kurumlardan, ölçeğinin kullanımı için yazardan ve ebeveynlerden yazılı izin alınmıştır.

Bulgular

Çalışmaya katılan ebeveynlerin yaş ortalaması 37.35 ± 7.00 olup %69.3'ü kadın ve hepsi evlidir. Bireylerin %27.5'i ilköğretim mezunu, %71.9'u çekirdek aile yapısına sahip, %66.0'sı ev hanımı, %67.3'ü çalışmıyor ve %76.5'inin ekonomik durum algısı orta düzeydedir.

Bireylerin SP'li çocuklarının cinsiyetlerinin %54.2'si erkek, %85.6'sı ilaç kullanmıyor, %72.5'i okula gitmiyor ve %46.4'ünün ikiden fazla uzuv etkileniminin olduğu belirlenmiştir. Ebeveynlerin öz yeterlilik puan ortalaması 5.91 ± 1.03 olarak saptanmıştır.

Aile tipi, çocuğun cinsiyeti ve etkilenen uzva göre ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamaları arasında farklılık saptanmıştır ($p < 0.05$). Aile tipi çekirdek aile olan ($p < 0.001$) ve çocuklarının cinsiyeti kız olan ($p = 0.024$) ebeveynlerin öz yeterlilik puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Etkilenen uzva göre ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamalarının anlamlı olduğu bulunmuştur ($p = 0.016$). Farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını değerlendirmek için Bonferroni testi yapılmış ikiden fazla uzvu etkilenmiş çocuğu olan anne babalarda ebeveyn öz yeterlik puanının tek ve iki uzvu etkilenmiş anne babalardan daha düşük olduğu bulunmuştur (Tablo 1).

Ebeveynlerin yaşamlarının etkilenme durum algı puan ortalamaları ve algı puan ortalamaları ile EÖYÖ puan ortalamaları korelasyon analizi sonuçları verilmiştir. Ebeveynlerin yaşamlarının etkilenme durum algıları ile EÖYÖ puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$) (Tablo 2).

SP'li çocuğun olmasına yönelik duygularına göre ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamasının karşılaştırılmasına ait bulgular verilmiştir. Mutsuzluk, kaygı, öfke duygu durumları ile EÖYÖ puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Şefkat, üzüntü, gelecek kaygısı duyguları ile EÖYÖ puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0.05$) (Tablo 3).

Tartışma

Bu araştırmada Ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalaması 5.91 ± 1.03 olup, ebeveyn öz yeterlik düzeyleri yüksek bulunmuştur. Yüksek öz yeterlik, ebeveynlerin gelişim geriliği olan çocuklarına karşı uygun davranışlar sergilemelerinde önemli bir faktördür.^[18] Benzer şekilde ebeveyn öz yeterlik düzeyi yüksek olduğunda, ebeveynlerin zorlu ve stresli durumları etkili bir şekilde ele alarak çocuklarına daha uygun geri bildirimler verdikleri düşünülmektedir.^[31] Literatürde yetersizlik tanısı almış ya da gelişimi risk altında olan çocuk ebeveynlerinde ebeveyn öz yeterlik düzeyinin değerlendirildiği çalışmalarda ebeveyn öz yeterlik düzeyi yüksek^[32-35] ya da orta^[36] düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmada ebeveyn öz yeterlik dü-

Tablo 1. Ebeveynlerin sosyo-demografik özellikleri ile ebeveynlerin öz yeterlilik puan ortalamalarının karşılaştırılması (n=153)

Sosyo-demografik değişkenler	Min/Maks n (%)	Ortalama±SS Q2 (Q1-Q3)	Test değeri/SD	p
Yaş	21/58	37.35±7.00	r=-0.096	=0.239
Cinsiyet				
Kadın	106 (69.3)	5.94±1.01	t=0.537	=0.592
Erkek	47 (30.7)	5.85±1.09		
Aile tipi				
Çekirdek aile	110 (71.9)	6.10±1.01	t=3.623	<0.001*
Geniş aile	43 (28.1)	5.45±0.96		
Meslek durumu				
İşçi/memur	23 (15)	105 (94-114)	KW=2.79	=0.425
Esnaf/serbest	28 (18.3)	100 (83-110)		
Emekli	1 (0.7)	102 (102-102)		
Ev hanımı	101 (66)	106 (95-114)		
Ekonomik durum				
İyi	31 (20.3)	107 (94-113)	KW=4.673	=0.097
Orta	11 (76.5)	104 (94-114)		
Kötü	5 (3.2)	90 (74-100)		
Çocuk cinsiyeti				
Erkek	83 (54.2)	5.74±1.13	t=-2.278	=0.024*
Kız	70 (45.8)	6.12±0.86		
Okul durumu				
Evet	42 (27.5)	6.10±0.76	t=1.337	=0.183
Hayır	111 (72.5)	5.85±1.11		
Ekstremitte etkilenimi				
Tek uzuv	27 (17.6)	108 (100-118)	KW=24.113	=0.000*
İki uzuv	55 (35.9)	109 (102-117)		
İkiden fazla uzuv	71 (46.4)	97 (83-107)		

zeyinin yüksek olmasının nedeninin kurum desteğinin alınması, kurumlar tarafından düzenli olarak ebeveyn gereksinimlerine yönelik destekleyici eğitimlerin verilmesi, ebeveynlerin çocukların ihtiyaçlarına yönelik her türlü bilgiye internet aracılığı ile kolayca ve kısa sürede ulaşabilmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca ebeveynlerin kadercer bakış açısı, ebeveyn öz yeterlilik düzeyinin yüksek olmasında etkili olabilir.

Ebeveynlerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma durumu, ekonomik durum algısı ve düzenli ilaç kullanımı gerektirecek sağlık durumu ile ebeveyn öz yeterlilik düzeyi arasında farklılık olmadığı saptanmıştır (Tablo 1). Literatürde benzer sonuçları gösteren çalışmalara rastlanmaktadır.^[33,34,37-41] Bunun aksine Aksoy ve Diken^[19] (2009) ebeveyn öz yeterlilik düzeyinin sosyo-ekonomik durum ve annelik yaşı gibi değişkenlerden etkilendiği belirtmişlerdir. Bu çalışmada çekirdek ailelerde ebeveynlerin öz yeterlilik puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çekirdek ailelerin öz yeterlilik düzeylerinin yüksek olmasının nedenleri arasında çalışmaya katılan ailelerin çoğunluğunun çekirdek aile olması (%71.9), bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısının az olması ve gelişimsel yeterliliği olan çocuğa bakım verirken ebeveynlerin birbirlerine destek olması düşünülebilir.

Araştırmada aile tipine göre ebeveynlerin öz yeterlilik puan ortalamaları arasında farklılık saptanmıştır (p<0.05). Aile tipi çekirdek aile olan ebeveynlerin öz yeterlilik puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulgularından farklı olarak Beral'in^[36] (2010) otistik çocuk ebeveynleri ile yaptığı çalışmada ebeveyn öz yeterlilik puanı ile aile tipi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Araştırmada çocuğun cinsiyeti ile ebeveynlerin öz yeterlilik puan ortalamaları arasında farklılık saptanmıştır. Çattık'ın^[43] (2015) çalışmasında ise araştırma bulgularından farklı olarak çocuğun yaş ve cinsiyetinin anlamlı düzeyde farklılık göstermediği ifade edilmiştir.^[42] Etkilenen uzva göre ebeveynlerin öz yeterlilik puan ortalamaları arasında farklılık saptanmıştır. SP'li çocuğun hastalıktan etkilenen ekstremitte sayısı arttıkça ebeveyn öz yeterlilik düzeyinin düşmesi bu araştırmanın en önemli bulgularındandır (Tablo 1). Hayat boyu devam eden bir hastalık olması nedeniyle ebeveynlerin çocuktan beklentisinin azalması ve zamanla yaşanan öğrenilmiş çaresizlik nedeniyle ebeveyn öz yeterlilik düzeyinin düşük olabileceği tahmin edilmektedir.

Ebeveynlerin yaşamlarının etkilenme durumları ile EÖYÖ puan ortalamaları korelasyon analizi sonuçları verilmiştir. Ebeveynlerin yaşamlarının etkilenme durum algıları ile EÖYÖ

Tablo 2. Ebeveynlerin SP'li çocuğun olmasının yaşamlarını etkileme durumu ile ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamalarının karşılaştırılması (n=153)

Özellikler	n	%	Test değeri	K-W	p
Sıra ortalaması					
Çevrenizdekilerle ilişkiniz					
Etkilemedi	19	12.4	90.68	5.482	0.065
Biraz etkiledi	96	62.7	79.50		
Çok etkiledi	38	24.8	63.84		
Ortalama±SS					
Kişisel bakım				F	p
Etkilemedi	35	22.9	5.61±0.99	2.151	0.120
Biraz etkiledi	71	46.4	6.05±1.04		
Çok etkiledi	47	30.7	5.94±1.02		
Ortalama±SS					
Sorumluluklar				F	p
Etkilemedi	40	26.1	5.97±1.05	0.083	0.920
Biraz etkiledi	78	51.0	5.90±0.99		
Çok etkiledi	35	22.9	5.89±1.12		
Sıra ortalaması					
Ev dışı sorumluluk				K-W	p
Etkilemedi	62	40.5	87.61	6.108	0.047*
Biraz etkiledi	74	48.4	69.02		
Çok etkiledi	17	11.1	73.03		
Sıra ortalaması					
Çocuk bakımı				K-W	p
Etkilemedi	26	17.0	90.17	3.895	0.143
Biraz etkiledi	83	54.2	71.28		
Çok etkiledi	44	28.8	80.01		
Ortalama±SS					
Diğerlerine ayrılan zaman				F	p
Etkilemedi	46	30.1	6.02±1.06	3.105	0.048*
Biraz etkiledi	77	50.3	6.01±0.85		
Çok etkiledi	30	19.6	5.50±1.03		

puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0.05$) (Tablo2). Araştırma bulgularından farklı olarak engelli çocuğa sahip annelerin sosyal ilişkilerinde daha temkinli ve sınırlı davrandıkları, kendilerine ve çevrelerine yeterince zaman ayıramadıkları, çocuklarına daha iyi bakım verebilmek için işten ayrılmak zorunda kaldıkları ve yine aile içindeki rol ve sorumluluklarının etkilendiği belirtilmektedir.^[15,43-47] Kayhan ve Piştav-Akmeşe^[44] (2016) erken çocukluk döneminde SP'li çocuğu olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeylerini inceledikleri çalışmada ak-raba, komşu ya da arkadaşları ile yüz yüze görüşme sıklığına, ziyarete gelme sıklığına, iş amacıyla çalışmak dışında dışarı çıkma sıklığına ve çocuğun bakım yükünü alma durumuna göre algılanan sosyal desteğin anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür.^[43]

Bu araştırmanın önemli sonuçlarından biri SP'li çocuğa sahip ebeveynlerin yarısının şefkat duymaması, şefkat duygusu yüksek olanlarda ise ebeveyn öz yeterlik düzeyinin yüksek bulun-

masıdır (Tablo 3). Şefkat sözlükte "sevecenlik, acıma ve sevgi duygusu" olarak tanımlanmıştır (TDK). Kökeninde sevgi, merhamet ve yardım etmeyi barındıran şefkatin üç önemli boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki başkasının yaşadığı durumu tamamen anlayabilmek olan bilişsel boyut, başka bir kişinin ne hissettiğini hissetmek duygusal boyut ve bizi en yararlı bir şekilde yanıt vermek için harekete geçiren davranışsal boyuttur.^[47-50] Engelli çocuğu olan bu ebeveynlerin yarısının şefkat duymaması; bilişsel olarak hastalığın çözümsüzlüğü, istenen amaca ulaşma yolunun bulunmaması, hayata yüklenen anlam, beklentilerin azalması, problem çözme becerilerinde zorluk yaşamaları ile duygusal olarak çocuğun yaşadığı acıyı hissetmemek adına geliştirilen bir savunma mekanizması ya da duygusal yalıtımla kaçma davranışı olarak düşünülebilir.^[44,51] Bunun yanı sıra şefkat duygusu olanlarda ebeveyn öz yeterlik düzeyinin yüksek olması da SP'li çocuğa destek vermede ve bireysel baş etmede önemli bir güç olarak görülebilir. Yapılan analizler sonucunda üzüntü ve gelecek kaygısı duygusu

Tablo 3. Ebeveynlerin SP'li çocuğu olmasına yönelik duygular ile ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamalarının karşılaştırılması (n=153)

Özellikler	n	%	Test değeri Ortalama±SS	t	p
Mutsuzluk					
Evet	44	28.8	5.77±1.21	-1.124	0.263
Hayır	109	71.2	5.97±0.95		
Öfke					
Evet	23	15.0	5.49±1.20	-2.164	0,051
Hayır	130	85.5	5.99±0.98		
Kaygı					
Evet	71	46.4	5.92±0.95	0.037	0.799
Hayır	82	53.6	5.91±1.10		
Şefkat					
Evet	75	49.0	6.02±1.12	1.209	0.016*
Hayır	78	51.0	5.82±0.93		
Üzüntü					
Evet	102	66.7	5.78±1.13	-2.190	0.048*
Hayır	51	33.3	6.17±0.74		
Gelecek kaygısı					
Evet	98	64.1	5.83±1.00	-1.338	0.040*
Hayır	55	35.9	6.06±1.07		

na göre ebeveynlerin öz yeterlik puan ortalamaları arasında farklılık saptanmıştır ($p<0.05$). Ebeveynlerin duygu durumuna göre üzüntü ($p=0.048$) ve gelecek kaygısı ($p=0.040$) duygusuna hayır diyenlerin ebeveyn öz yeterlik puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Literatürde ailelerin en çok üzüntü yaşadığını ifade eden çalışmalar bu araştırma bulgularını desteklemektedir.^[52,53] Bu üzüntünün; kurum desteği alınması ve ebeveyn öz yeterlik düzeyi yüksek çıkmasına rağmen, durumun gelecekle ilişkilendirilmesi, gelecekte nelerle karşılaşacaklarına dair belirsizlik, özellikle kendileri yaşlandıktan veya öldükten sonra çocuğun hayatının nasıl devam edeceğine ilişkin belirsizliklerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Gelecek kaygısı ile üzüntü birbirleri ile ilişkili olup daha önce yapılan çalışmalar ailelerin en çok, gelecek kaygısı yaşadığını ve çocuğun bakımını kimin sağlayacağı konusunda endişeli olduklarını desteklemektedir.^[8,51,54-57]

Bu çalışmada çift olan anne ve babaların ebeveyn öz yeterlik düzeyi benzer ve yüksek bulunmuştur (Tablo 4). Bu sonuç anne ya da baba olsun ebeveyn öz yeterliğinin benzer şekilde etkilenebileceği olasılığıyla açıklanabilir. Literatürde bakım yükünü genellikle annelerin aldığı görülse bile babalar, anneanneler, babaanneler ve dedelerinde çocuk bakımına katkı sağladığı bazı çalışmalarda ifade edilmiştir,^[51,58] Anne-babaların benzer problemleri birlikte yaşamaları ebeveyn öz yeterlik düzeyinin benzer çıkmasına neden olabilir. Overbeek ve ark.^[55] (2016) görme ve zihinsel engelli bir çocuğa sahip olan ebeveynlerin ebeveyn öz yeterlik puanlarının yalnız görme engelli bir çocuğa sahip olan ebeveynlerden daha yüksek olduğunu bildirmişlerdir. Özkul^[59] (2015) 48-60 aylık çocukların babalarının

ebeveyn öz yeterlik algılarını inceledikleri çalışmada anne-babası birlikte olan çocukların babalarının öz yeterlik puanları daha yüksek bulunmuştur. Karlıoğlu ve Yıldırım Sarı^[56] (2019) zihinsel engelli çocuğa sahip babalarda yaptığı çalışmasında babaların ebeveyn öz yeterlik düzeyinin yüksek olduğunu bulmuşlardır. Babanın çocukla konuşması, oynaması, bakımını yapması ve annenin işlerine yardımcı olmasının; çocuğun gelişimini, annenin de kendine ayırdığı zamanı pozitif yönde etkilediği görülmüştür.^[20,58] Anne ve çocuğa duygusal anlamda destek olan babanın, aile içi ilişkilerin gelişmesinde de önemli role sahip olduğu belirtilmektedir.^[58] Ayrıca başarılı ebeveynlik deneyimleri, benzer özellik taşıyan bireylere ilişkin başarı hikâyelerinin de aileyi pozitif yönde etkilediği, öz yeterlik inancını beslediği ifade edilmektedir.^[23]

Sonuç

SP'li çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterlik düzeyleri yüksektir. Çekirdek aile grubunda yer alan ebeveynlerin öz yeterlikleri geniş ailede olan ebeveynlerden yüksek bulunmuştur. Çocuğun etkilenen ekstremiteleri sayısı arttıkça ebeveynlerin öz yeterlik düzeyi anlamlı derecede düşüktür. Bu durumun engelli çocuğun bağımlılık düzeyinin artmasına paralel olarak ebeveynlerinin bakım yükünün artmasından kaynaklandığı düşünülebilir. SP'li çocuğa sahip ebeveynlerin yarısının şefkat duygusuna rağmen, şefkat duygusu yüksek olanlarda ebeveyn öz yeterlik düzeyi yüksek bulunmuştur. Ebeveynlerin çoğunluğu üzüntü, gelecek kaygısı yaşamaktadır ve bu duyguları yaşarken ebeveyn öz yeterlik puanı yaşamayanlardan düşüktür. Bu nedenle araştırmanın sonucu olarak; bu ailelere psikolojik

ve eğitsel sorunlarıyla baş edebilmelerini sağlamak için eğitim programlarının hazırlanması, SP'li çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterliğini destekleyecek girişimsel uygulamaların yapılması, SP'li çocuğa sahip anne ve babaları birlikte değerlendiren araştırmaların yapılması, ailelere yönelik nitel araştırmaların yapılması ve SP'li çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterlik düzeyinin önemi hakkında sağlık çalışanlarının farkındalığının artırılması önerilmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

- Araştırmanın Konya il merkezindeki sadece kurum izni veren merkezlerde yapılması,
- Tek bir engellilik türü olan SP'li çocuklarda yapılması,
- Tek ebeveyn ve parçalanmış aile ebeveynlerinin araştırmaya katılmasına izin verilmemesi,
- Örneklemde belirtilen tüm babalara ulaşılamaması bu araştırmanın sınırlılıkları olarak kabul edilebilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

- Araştırmanın Konya il merkezindeki sadece kurum izni veren merkezlerde yapılması,
- Tek bir engellilik türü olan SP'li çocuklarda yapılması,
- Tek ebeveyn ve parçalanmış aile ebeveynlerinin araştırmaya katılmasına izin verilmemesi,
- Örneklemde belirtilen tüm babalara ulaşılamaması bu araştırmanın sınırlılıkları olarak kabul edilebilir.

Çıkar çatışması: Bildirilmemiştir.

Hakem değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık katkıları: Konsept – M.A.C., B.C.; Dizayn – M.A.C., B.C.; Denetim – M.A.C., B.C.; Finansman - M.A.C., B.C.; Materyal – M.A.C.; Veri toplama veya işleme – M.A.C.; Analiz ve yorumlama – M.A.C.; Literatür arama – M.A.C.; Yazan – M.A.C.; Kritik revizyon – B.C.

Kaynaklar

1. Panteliadis CP. Serebral Palsi, Multidisipliner Yaklaşım. (Kerem Günel M, Anlar B, Translation Editor). 1st ed., Ankara: Pelikan Yayınevi; 2015.
2. Elbasan B. Pediatrik Fizyoterapi ve Rehabilitasyon. 2nd ed., Ankara: İstanbul Tıp Kitabevi; 2017.
3. Bilsin E, Başbakkal Z. Dünyada ve Türkiye'de Engelli Çocuklar. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 2014;30:65–78.
4. Sewell MD, Eastwood DM, Wimalasundera N. Managing common symptoms of cerebral palsy in children. BMJ 2014;349:g5474.
5. Maenner MJ, Benedict RE, Arneson CL, Yeargin-Allsopp M, Wingate MS, Kirby RS, et al. Children with cerebral palsy: racial disparities in functional limitations. Epidemiology 2012;23:35–43.
6. Serdaroğlu A, Cansu A, Ozkan S, Tezcan S. Prevalence of cerebral palsy in Turkish children between the ages of 2 and 16 years. Dev Med Child Neurol 2006;48:413–6.
7. Kerimoğlu G. Serebral palsili çocuğu olan annelerin algıladıkları sosyal desteğin anne çocuk ilişkileri üzerine etkisinin incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi] Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2012.
8. Cığırli Ö, Topsever P, Alvir TM, Görpelioğlu S. Engelli çocuğu olan anne-babaların tanı anından itibaren ebeveynlik deneyimleri: Farklılığı kabullenmek. Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care 2014;8:75–81.
9. Livanelioğlu A, Kerem Günel M. Serebral palside fizyoterapi. 1st ed., Ankara: Hipokrat Kitabevi; 2017.
10. Gündede E. Serebral palsili çocukların fonksiyonelliği ile ebeveynlerinin bakım yükü, aktivite düzeyi, yaşam kalitesi ve psikolojik durumu arasındaki ilişki. [Yüksek Lisans Tezi] İstanbul: Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2018.
11. Guillamón N, Nieto R, Pousada M, Redolar D, Muñoz E, Hernández E, et al. Quality of life and mental health among parents of children with cerebral palsy: the influence of self-efficacy and coping strategies. J Clin Nurs 2013;22:1579–90.
12. Aydın A. Özel gereksinimli çocuk ebeveynlerinin yaşamda anlam ve kendilik algılarının psikolojik dayanaklıklarıyla ilişkisi. Trakya Eğitim Dergisi 2019;9:487–505.
13. Pousada M, Guillamon N, Hernandez Encuentra E, Munoz E, Redolar D, Bioxados M. Impact of caring for a child with cerebral palsy on the quality of life of parents: a systematic review of the literature. Journal of Developmental and Physical Disabilities 2013;25:544–77.
14. Hughes J, Lyte H. Developing nursing practice with children and young people. School of Nursing, Midwifery and Health Viziting University of Manchester 2009. P. 164–65.
15. Khanna AK, Prabhakaran A, Patel P, Ganjiwale JD, Nimbalkar SM. Social, psychological and financial burden on caregivers of children with chronic illness: a cross-sectional study. Indian J Pediatr 2015;82:1006–11.
16. Ozkan Y. Child's quality of life and mother's burden in spastic cerebral palsy: a topographical classification perspective. J Int Med Res 2018;46:3131–7.
17. Bandura A. Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. Psychol Rev 1977;84:191–215.
18. Irving B, Weinerand W. The Corsini Encyclopedia of Psychology. Hoboken, NJ : Wiley, 2010.
19. Aksoy V, Diken İH. Annelerin ebeveynlik öz yeterlik algıları ile gelişimi risk altında olan bebeklerin gelişimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara bir bakış. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi 2009;10:59–68.
20. Benzie MK, Trute B, Worthington C. Maternal self-efficacy and family adjustment in house holds with children with serious disability. Journal of Family Studies 2013;19:35–43.
21. Aluş-Tokat M, Okumuş H. Emzirme öz-yeterlilik algısını güçlendirmeye temelli antenatal eğitimin emzirme öz-yeterlilik algısına ve emzirme başarısına etkisi. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi 2013;10:21–9.
22. Yıldırım F, İlhan İÖ. Genel Öz yeterlilik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Araştırması. Türk Psikiyatri Dergisi 2010;21:301–8.
23. Çorbacı Serin GE, Girli A. Zihinsel engelli ergenlerin sosyal bec-

- eri düzeyleri ve davranış problemleri ile ebeveynlerinin genel öz yeterlilik algı düzeylerinin karşılaştırılarak incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 2012;34:69–78.
24. Moura Souza J, Machado FRC, Antunes PP, dos Santos AC, Levandowski D C, de Oliveira Junior AA. Quality of life and burden in caregivers of children with cerebral palsy. *Rev Bras Promoç Saude* 2018;31:1–10.
  25. Karadağ G. Özel gereksinimi olan çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadığı zorluklar ve çözüm önerileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin* 2014;13:491–94.
  26. Ricci SS, Kyle T. *Maternity and pediatric nursing*. Nursing Faculty University of Central Florida 2009. p. 1440–45.
  27. Törüner EK, Büyükgönenç L. *Kronik ve Yaşamı Tehdit Edici Hastalığı Olan Çocuk; Çocuk Sağlığı Temel Hemşirelik Yaklaşımları*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri; 2018.
  28. Cavkaytar A, Aksoy V, Ardiç A. Ebeveyn öz yeterlik ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının güncellenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International* 2014;4:69–76.
  29. Karasar, N. *Bilimsel araştırma yöntemleri: Kavramlar teknikler ilkeler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık; 2016
  30. Guimond A, Moore H, Aier D, Maxon E, Diken I. Parental self-efficacy instrument for children with disabilities (PSICD): Short version. [Unpublished Scale] Arizona: Arizona State University; 2005.
  31. Uyanık Balat G, Yılmaz E. Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin öz yeterlilik ve depresyon düzeylerinin incelenmesi 2014;11:661–76.
  32. Uyanık Balat G, Sezer T, Tunçeli Hİ. Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların annelerinin öz yeterlik ve öfke düzeylerinin incelenmesi. *KKEFD* 2014;29:47–63.
  33. Çattık M, Aksoy V. Gelişimsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin sosyal destek, öz yeterlik ve yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 2018;43:65–77.
  34. Büyüктаşkapu S. Annelerin öz yeterlik algıları ile 1-3 yaş arasındaki çocuklarının gelişimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2012;1:1830.
  35. Al-Kandari HY, Al-Qashan H. Maternal self-efficacy of mothers of children with intellectual developmental disabilities down syndrome, and autism in Kuwait. *Child and Adolescent Social Work Journal* 2010;27:21–39.
  36. Beral Y. Otistik bozukluğu olan çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterlik algılarının belirlenmesi. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü; 2010
  37. Telef BB. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin öz-yeterliklerinin ve psikolojik belirtilerinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2013;15:33–49.
  38. Gülay Ogelman H, Çiftçi Topaloğlu Z. 4-5 yaş çocuklarının sosyal yetkinlik, saldırganlık, kaygı düzeyleri ile anne-babalarının ebeveyn öz yeterliği algısı arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2014;14:241–71.
  39. Aksoy V, Çattık M. Gelişimsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin sosyal destek, öz yeterlik ve yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *TEDMEM* 2018;43:65–77.
  40. Atila Demir S, Keskin G. Zihinsel engelli çocuğa sahip olan annelerin karşılaştıkları güçlükler nitel bir çalışma. *Journal of Academic Social Science Studies* 2018;66:357–72.
  41. Lach LM, Kohen DE, Garner RE, Brehaut JC, Miller AR, Klassen AF, et al. The health and psychosocial functioning of caregivers of children with neurodevelopmental disorders. *Disabil Rehabil* 2009;31:741–52.
  42. Ağkaya Alahan N, Aylaz R, Yetiş G. Kronik hastalığı olan çocuğa sahip ebeveynlerin bakım verme yükü. *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 2015;4:1–5.
  43. Çattık M. Gelişimsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin sosyal destek ve öz yeterlik düzeyleri ile yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi] Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü; 2015.
  44. Kayhan N, Piştav Akmeşe P. Erken çocukluk döneminde serebral palsili çocuğu olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education* 2016;6:146–61.
  45. Türk Dil Kurumu. Şefkat. Available at: <http://www.tdk.gov.tr>. Retrieved September 18, 2019.
  46. Scott P. Emotion, moral perception, and nursing practice. *NursPhilos* 2000;1:123–33.
  47. Uslu ve Demir Korkmaz. Yoğun bakımda hemşirenin hissi tarafı şefkat ve bakım. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi* 2016;20:108–15.
  48. Lafcı D, Öztunç G, Alparslan ZN. Zihinsel engelli çocukların anne ve babalarının yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 2014;3:723–35.
  49. Şen E, Yurtseven S. Difficulties experienced by families with disabled children *JSPN* 2007;12:238–52.
  50. Üstüner Top F. Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin yaşadığı sorunların incelenmesi. *Özveri Dergisi* 2008;5.
  51. Kurt AS, Tekin A, Koçak V, Kaya Y, Özpulat Ö, Önat H. Zihinsel engelli çocuğa sahip anne babaların karşılaştıkları güçlükler. *Türkiye Klinikleri J Pediatr* 2008;17:158–63.
  52. Karadağ, G. Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin* 2009; 8:31522.
  53. Karakuş ve Kırloğlu Engelli bir çocuğa sahip olmanın getirdiği yaşam deneyimleri: Anneler üzerinden Nitel Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2019;41:96–112.
  54. Braccialli LMP, Ferronato BP, Rubira ABFA, Reganhan WG, Sankako AN, Gonçaves AG, et al. Qualidade de vida de crianças com paralisia cerebral: percepção de cuidadores. Retrieved Feb 18, 2018, from <https://periodicos.utfr.edu.br/rbqv/article/view/3700/2593>.
  55. Overbeek MM, Zwarts N, van den Broek E, van Eijden A, Sterkenburg PS, Kef S et al. Parent and child related stress attribution and parental self-efficacy in parents of children with visual disability: study protocol of a multicenter randomized controlled trial. *Trials* 2016;16:401.

56. Karlıoğlu A, Yıldırım Sarı H. Zihinsel engelli çocuğa sahip babalarda ebeveyn öz yeterliliği, algılanan sosyal destek ve aile yükü ilişkisi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi* 2019;16:112–18.
57. Lamb ME. How do fathers influence children's development let me count the ways, the role of the father in child development. 5th ed., New York: John Wileyand Sons; 2010.
58. Çalbayram N. Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Babalarda Babalık Rollerine ilişkin farkındalık yaratma. [Doktora Tezi] Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2013.
59. Özkul FB. 48-60 aylık çocukların babalarının ebeveyn öz yeterlik algılarının incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi] Konya Ticaret Odası Karatay Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2015.